

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΝΗΒΩΝ¹ ΤΡΟΦΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ ΠΑΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ

Τὴν Χριστιανικὴν κοινωνίαν διέκρινε τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, πλὴν ἄλλων, καὶ ὁ περιορισμὸς παρ' ἐκείνη τῆς ἐκθέσεως τῶν τέκνων, ὅστις παρὰ ταύτη ἦτο ἀπόλυτον τῶν γονέων δικαίωμα. Ὁμιλῶ περὶ περιορισμοῦ, διότι καὶ ἐν τῷ Χριστιανικῷ Βυζαντινῷ κόσμῳ, ὡς ἐκ τῶν νόμων πληροφορούμεθα, δὲν ἦτο, δυστυχῶς, σπανία ἢ ἐκθέσεις τέκνων, εἴτε ὑπὸ πτωχῶν γονέων, εἴτε ὑπὸ τῶν ἐπιζητούντων ν' ἀπαλλαγῶσι τῶν καρπῶν τῶν ἀνόμων ἐρώτων των, εἴτε καὶ ὑπὸ δεσποτῶν θεωρούντων ἄχθος τὴν ἐκ δούλων γυναικῶν ἀπόκτησιν τέκνων. Κλήμης π. χ. ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁμιλεῖ διὰ τὰς συγχρόνους του γυναικας «αἱ τὰ μὲν οἴκοι κυϊσκόμενα ἐκτιθέασιν παιδιά, τοὺς δὲ τῶν ὀρνίθων ὑπολαμβάνουσι νεοτούς»², καὶ ἐν τῷ Θεοδοσιανῷ δὲ κώδικι ὁρίζεται ὅτι τὸ ἐκθετον μένει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀναλαβόντος αὐτό, ὅστις, κατὰ βούλησιν, τὸ κατατάσσει εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων ἢ τῶν δούλων³. Μετὰ ταῦτα τῆς ἐκθέσεως παιδῶν μνεῖαν ποιοῦνται ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ Πανδέκται, καθ' οὓς θεωροῦνται φονεῖς οἱ ἐν δημοσίοις τόποις ἐκθέτοντες τὰ τέκνα των⁴, πρὸς δὲ καὶ αἱ Νεκραὶ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, ἐν αἷς ὁρίζεται ὅτι οἱ ἅπαξ ὑπὸ τῶν δεσποτῶν ἐκ δουλίδων γεννηθέντες καὶ ἐκτεθέντες πρέπει νὰ μὴ ἐπιστρέφονται εἰς τοὺς κυρίους των, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἐλεύθεροι φρονιζόντων διὰ τὴν ἐλευθερίαν των τῶν κατὰ τόπους ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐπαρχῶν⁵, διατάξεις ἐπαναλαμβανόμεναι βραδύτερον καὶ ἐν μεταγενεστέροις νόμοις⁶.

¹ Ὑπὸ τὸν ὄρον ἀνηβοὶ νοοῦνται τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων βρέφη καὶ παιδιά καλούμενα ἢ οἱ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἰ ν φ α ν τ ε ς ἄ ν η β ο ι ἢ π ρ ὀ ξ ι μ ο ι ἰ ν φ α ν τ ε ς, ἦτοι τὰ μέχρι τοῦ ἐβδόμου ἔτους παιδιά. Βλ. Φωτῖου, Νομοκάν. τίτλ. Δ'. κεφ. ΙΓ'. (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων 1. 128).

² Κλήμης π. χ., Παιδαγωγὸς βιβλ. Γ'. κεφ. 4 (Migne, P. G. 8. 597).

³ Cod. Theod. 5. 9. 1 (Krüger).

⁴ Πανδέκται 25. 3. 4.

⁵ Zach. v. L ingentha l, Imperatoris Justiniani quae vocantur novellae 2. 180. 181.

⁶ Prochiron auctum, 34. 25 (Zach. v. L ingentha l, JGR. 6. 302) Ecloga ad Prochiron mutata 38. 9 (Zach. v. L ingentha l, "Ενθ' ἀνωτ. 4. 154), Epanagoge aucta 38. 55 (Zach. v. L ingentha l, "Ενθ' ἀνωτ. 4. 317), Βασιλικά 31. 6. 4 (ἐν Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 176), Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλος 6. 6. 15.

Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τοὺς πολιτικούς νόμους, κατὰ τῆς συνηθείας ταύτης αὐστηρὰ καὶ ἡ ἐκκλησία ἐλάμβανε μέτρα ὀρίζουσα, ἵνα ἐπιβάλλωνται τὰ ἐπιτίμια τῶν φονέων εἰς τοὺς ἐκθέτοντας τὰ τέκνα των¹.

Ἀπέροριπτον δὲ τὰ γεννώμενα, ὡς λέγουσιν οἱ νόμοι, εἰς δημοσίους τόπους², ἤτοι εἰς τὰς ρύμας καὶ τὰ προαύλια καὶ τὰς εἰσόδους τῶν ἐκκλησιῶν³.

Ταῦτα ὅμως κατ' ἐξαιρέσιν ὁ κανὼν ἦτο, ἵνα τὸ γεννώμενον, εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας παραλαμβάνομενον, τυγχάνῃ πάσης ἐκ μέρους τῶν γονέων, καὶ δὴ τῆς μητρός, στοργῆς καὶ ἐπιμελείας.

Ὡς πρώτην τροφήν εἰς τὰ νήπια αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνίδες ἔδιδον μέλι, τοῦτο δὲ συνήθιζον νὰ παρέχωσιν αἱ μητέρες καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν αἰῶνας. Ἐν ἐπιστολῇ λ. χ. τοῦ Βαρνάβα λέγεται· «πρῶτον τὸ παιδίον μέλιτι εἶτα γάλακτι ζωοποιεῖται»⁴, συνίστων δὲ κατὰ τὸν Β'. μ. Χ. αἰῶνα καὶ οἱ ἱατροὶ Σωρανὸς καὶ Μοσχίων, ἵνα δίδωσιν εἰς τὸ ἀρτιγέννητον πρῶτον «μέλι συμμέτρως ἐφθὸν» χρίοντες δι' αὐτοῦ τὸ στόμα τοῦ παιδίου καὶ παρενστάζοντες χλιαρὸν ὑδρόμελι⁵.

Ὅτι τὴν συνηθειαν ταύτην θὰ συνέχισαν καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἡμῶν πρόγονοι, ἀποδεικνύει πρῶτον ἡ μαρτυρία σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους⁶ καὶ δεύτερον τὸ ὅτι καὶ νῦν κατὰ τόπους αὕτη ἐπικρατεῖ. Ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ χωρίον Φραγκᾶτα τῆς Κεφαλληνίας, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τοῦ ὀμφαλίου λώρου, ἡ μαῖα συνηθίζει νὰ δίδῃ εἰς τὸ νεογέννητον κοχλιάριον μέλιτος⁷, ἐν Καρπάθῳ δὲ τὸ βρωμάτισμα, ὅπως λέγουσιν, ἦτοι ἡ πρώτη τροφή τοῦ γεννηθέντος, συνίσταται εἰς τὴν παροχὴν ὀλίγου μέλιτος, ἐφ' οὗ ἔχει τριβῆ μωσχοκάρυον⁸.

¹ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, Κανονικὸν (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 443), Ματθαίου Βλαστάρη, Σύνταγμα κατὰ στοιχείον στοιχ. Γ. κεφ. Α (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 6. 201). Πβ. καὶ Συντάγματος τόμ. 5. 148.

² Πανδέκται 25. β. 4. Ματθαίου Βλαστάρη, Ἐνθ' ἄνωτ.

³ Zach. v. Lingenthal, Imperatoris Justiniani quae vocantur novellae 2. 180. 181, Epanagoge aucta 38. 55 (Zach. v. Lingenthal JGR. 4. 154) Ἰωάννου Νηστευτοῦ, Κανονικὸν (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 443) Ματθαίου Βλαστάρη, Ἐνθ' ἄν. Κατὰ νεωτέρους Νομοκάνονας τὰ παιδία ἐρροπίοντο «εἰς τὴν πόρταν τοῦ παζαρίου ἢ τὴν ρούγαν» Νομοκάνων παρ' Ἀγχιλάφου Σγουρίτσα κεφ. ρκζ'. σ. 192 καὶ βιβλιοθ. Βουλῆς ἀρ. 31 φ. 61β.

⁴ Βαρνάβα, Ἐπιστ. 6 σελ. 17 (Hilgenfeld).

⁵ Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων σ. 258. 12. 15 (Rose), Μοσχίω νος, Περὶ τῶν γυναικείων παθῶν κεφ. 71. 72.

⁶ Εἰς Ἀριστοφάνους Θεσμοφ. στίχ. 504.

⁷ Π. Σεφερλή, Ἀπαντήσεις εἰς τὰ περὶ ὀμφαλοῦ ἐρωτήματα, Λαογραφίας 4. 323.

⁸ Μιχαήλ Μιχαηλίδου-Νουάρου, Λαογραφικὰ σύμμεκτα Καρπάθου σ. 99.

Ἡ κυρία ἐννοεῖται ἔπειτα τροφή τοῦ ἀρτιγεννήτου, τὴν ὁποῖαν εὐ-
θὺς ἀμέσως δὲν παρεῖχεν ἡ μήτηρ, ἀλλὰ τροφός, ἦτο τὸ γάλα¹. Τοῦτο
κατὰ φυσικὸν λόγον, ἐλαμβάνετο παρεχομένης τῆς θηλῆς, εἰς ἔξαιρετικὰς
ὁμως περιστάσεις καὶ δι' ἄλλον, φαίνεται, τρόπον, ὅστις ὑπεμφαίνει τὸ
κοινῶς λεγόμενον *ρωγοβύζι* ἢ ἐν Ἰόντῳ *βυζορρώγιν* ἢ ἐν Βογατσικῷ Μα-
κεδονίας *ταίτσαν* (τιτθίτσαν) τὸ Γαλλιστὶ ἄλλως *biberon*. Ἐν τῷ βίῳ δὴ-
λα δὴ Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος παραδίδεται ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἵνα ἀπορ-
φανισθέντα τὸν θρέψῃ, «*πυρρὸς καθαίρων καὶ πτίσων κριθὰς ἄμφω τ'*
ἔψων ἄρμοδιως σὺν ὕδατι καὶ μέλιτι μιγνὺς τὸ ἀρκοῦν, εἰς ἀγγεῖον ἐνέ-
βαλλεν ὑελοῦν, ἔχον ἐκτύπωμα τιθίου, ὅπερ τὸ βρέφος ἀντὶ μαστοῦ συν-
έχον τῷ στόματι, καθάπερ γάλα τὸν χυμὸν ἠδέως ἐφείλκετο»². Ἦτο δὲ ἡ
χορῆσις τοῦ ἀγγείου τούτου πολὺ παλαιότερα, ἀφ' οὗ ὁ Μοσχίων (κεφ.
116) λέγει ὅτι τὸ πόμα τότε ἔδιδον εἰς τὰ παιδιά «*εἰς ἀγγεῖον ὑέλινον εἰς*
ὁμοιότητα ρωγὸς πεπλασμένον καὶ τετρημένον, ὅπερ οἱ ἀγροῖκοι σταφυ-
λίδα προσαγορεύουσιν ἢ πατζουνάριον».

Μετὰ πάροδον μηνῶν τινῶν, συνήθως ἕξ³, καθ' οὓς δὲν ἐδίδετο εἰς
τὸ νήπιον στερεὰ τροφή⁴, ἤρχιζον αἱ μητέρες ἢ αἱ τροφοὶ νὰ τῷ δίδωσιν
πρῶτον μὲν στερεωτέραν τροφήν ἀποτελουμένην ἀπὸ τρυφερὰ ψυχία ἐν-
τὸς ὑδρομέλιτος ἢ γάλακτος ἢ γλυκέος ἢ οἰνομέλιτος, ἔπειτα δὲ ρόφημα
ἀπὸ χόνδρον καὶ ὕδαρῃ πολτὸν ἢ ἀπαλὸν ἀρτίσκον μὲ οἶνον βεβρεγμένον.
Ταῦτα, ἄπερ παραδίδουσιν ὁ Σωρανὸς καὶ ὁ Μοσχίων⁵, ἐπιβεβαιοῖ καὶ
ὁ Χρυσόστομος ὁμιλῶν περὶ μητέρων, «*αἵτινες τὸ σκληρὸν τοῦ ἄρτου*
συντρίψασαι ἀπαλὴν καὶ τρυφεράν, δίκην μυελοῦ, τὴν τροφήν ἐτοιμά-
ζουσι»⁶, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ βίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος,
ὅστις οὐ μόνον ὁμιλεῖ διὰ σίτον καὶ κριθὴν κοπανισμένην καὶ ἀναμει-
γμένην μὲ ὕδωρ καὶ μέλι, ἀλλὰ καὶ διὰ παρεχόμενον ἄρτον σίτινον βε-
βρεγμένον μὲ λευκὸν οἶνον⁷, λέγεται δὲ καὶ ἐν τοῖς νόθοις συγγράμ-

¹ Κ λ ἡ μ ε ν τ ο ς, Παιδαγωγὸς βιβλ. 1 κεφ. 6 (Migne, P. G. 8. 201. 292. 301. 304), Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 62. 740. Τὸ πρωτόχυτον γάλα, τὸ ὁποῖον συνίστα ὁ Σ ω ρ α ν ὸ ς ('Ενθ' ἀν. 258. 22) καὶ ὁ Μ ο σ χ ῖ ο ν (κεφ. 73) νὰ μὴ παρέχω-
σιν ἀμέσως ἀπὸ τῶν μαστῶν των αἱ μητέρες ὡς δύσπεπτον καὶ παχύ, ἐκαλεῖτο,
τοῦλάχιστον κατὰ τὸν Β'. μ. Χ. αἰῶνα, μ ἄ ν ν α, (Κ λ ἡ μ ε ν τ ο ς, Παιδαγωγὸς
'Ενθ' ἀν. 300). Νῦν ἐν Γορτυνίᾳ μάννα λέγεται τὸ ρωγοβύζι.

² Α. Σ ι γ ἄ λ α, Ἀνωμόμου βίος καὶ ἀνατροφὴ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ
Τήρωνος ('Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. 2. 225).

³ Σ ω ρ α ν ο ῦ, 'Ενθ' ἀν. 288. 13.

⁴ Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 63. 72.

⁵ Σ ω ρ α ν ο ῦ, 'Ενθ' ἀν. 288. 14 ἔξ. Μ ο σ χ ῖ ο ν ο ς, 'Ενθ' ἀν. κεφ. 115.

⁶ Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 62. 740.

⁷ Α. Σ ι γ ἄ λ α, 'Ενθ' ἀν.

μασι τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι αἱ μητέρες ἔτρεφον τὰ νήπια διὰ διαλελυμένου δυσθρόυπτου ἄρτου καὶ λειωθέντων καὶ βρασθέντων λαχανικῶν¹.

Ἐπεκράτει δὲ τότε καὶ ἡ κακὴ συνήθεια, ἥτις ἦτο καὶ ἀρχαία², νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸ στόμα τοῦ νηπίου τὴν τροφὴν ἄφ' οὗ πρότερον τὴν διεμάσων, τοῦθ' ὅπερ προεκάλει τὰς διαμαρτυρίας τῶν ἰατρῶν. «Οἱ διὰ τῶν μασητῶν τῆς τροφῆς ψωμισμοὶ διὰ τὴν συμπλοκὴν τοῦ φλέγματος βλαβεροὶ» ἀναφωνεῖ ὁ Σωρανός³.

Σκόπιμον δ' ἐθεωρεῖτο νὰ προσφέρεται κανονικὴ καὶ οὐχὶ πολλὴ τροφή εἰς τὰ νήπια, διότι αὕτη ἠμπόδιζε τὴν κανονικὴν τοῦ σώματος ἀνάπτυξιν⁴.

Αἱ μητέρες, ἔφ' ὅσον μάλιστα ἦσαν πτωχαί, παρεῖχον τὸν ἴδιον μαστὸν εἰς τὰ παιδιά των, ὑπῆρχον ὅμως καὶ πολλαί, αἵτινες εἶτε διὰ νὰ μὴ ἀποβάλλωσι τὴν γονιμότητα, ἔνεκα τοῦ θηλασμοῦ, εἶτε καὶ πρὸς πλούτου ἐπίδειξιν, προσελάμβανον ἰδιαίτερας πρὸς θηλασμὸν γυναικάς, αἵτινες ἄλλοτε ὑπὸ τῶν συγγραφέων καλοῦνται μὲ τὸν ἀρχαῖον ὄρον *τίτθαι*, ἄλλοτε δὲ *τροφοὶ* καὶ ἄλλοτε ἀδιαφόρως εἶτε *τίτθαι* εἶτε *τροφοὶ*⁵.

Καὶ ἠγέρθησαν μὲν διαμαρτυρίαι κατὰ τῆς συνηθείας ταύτης, ἥδη ὁ Πλούταρχος εἶπε «[δεῖ δὲ] τὰ τέκνα τρέφειν τὰς μητέρας καὶ τούτοις ὑπέχειν τοὺς μαστούς»⁶, ὁ δὲ Χρυσόστομος περὶ πλουσίας· «ἀλλὰ τίκει παιδίον καὶ δίδωσιν αὐτὸ ἔξω καὶ τὴν φιλοστοργίαν διατέμνει ὁ τῦφος»⁷ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος «εἰσὶ γὰρ μητέρες, αἵ τίκτουσι μὲν, οὐκ ἐκτρέφουσι δέ, ἀλλ' ὡς εἰπεῖν ἐκτιθέασι ταῖς τιθνηοῖς»⁸, παρὰ ταῦτα ὅμως ἐξηκολούθησεν αὕτη συγκεραυνυμένη κατὰ τοῦτο ὅτι ὑπῆρχον καὶ

¹ Migne, P. G. 61. 751.

² Θεοφράστου, Χαρακτήρες 20, Ἀριστοφάνους, Ἰππεῖς 717, Ἀθήναιος, IB'. 40. IIβ. καὶ Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 215.

³ Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων 288. 25 (Rose).

⁴ Κλήμεντος, Παιδαγωγός βιβλ. 2 κεφ. 2 (Migne, P.G. 8. 405).

⁵ Ὡς γνωστόν, τίτθη εἶναι ἡ θηλάζουσα τὸ βρέφος, τροφὸς δὲ ἡ μετὰ τὸν ἀπογαλακτισμὸν αὐτὸ ἐκτρέφουσα. Ὁ Σελευκείας Βασίλειος ἐν τούτοις (P.G. 85. 576) ὁμιλεῖ διὰ γυναικῶν τίτθην καὶ ὁ Μιχαήλ Ψελλός, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 17) περὶ τίτθης ὁμοίως καταμυθολογούσης τὸ παιδίον.

⁶ Πλουτάρχου, Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς 5. Ὁ αὐτὸς ἐτόνισεν (ἐνθ' ἄν.) ὅτι αἱ τίτθαι καὶ τροφοὶ ὑποβολμαίαν τὴν εὐνοίαν ἔχουσι.

⁷ Migne, P. G. 55. 572, πβ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Migne, P.G. 58. 744.

⁸ Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ 1438. 25.

μητέρες, αίτινες, μ' ὄλον ὄτι εἶχον ἰδιαιτέρας τροφούς, αὐταὶ κυρίως ἐφρόντιζον νὰ περιποιῶνται τὰ ἴδια τέκνα¹.

Πόσον δὲ πρέπον ἐθεωρεῖτο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἵνα αὐτὴ ἢ μήτηρ θηλάζῃ τὸ τέκνον της, δεικνύει καὶ ἡ πρὸς τὴν ἄρτι γεννήσασαν διδομένη εὐχή, ἵνα τὸ ἄρτιτόκον μηδεμίαν ἄλλην καταδέχηται θηλήν, πλὴν τῆς μητρικῆς².

Ἄφ' οὗ τὸ θηλάζω δημωδῶς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐλέγετο *βυζάνω*³, φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ τίτιθη θὰ ἐκαλεῖτο μὲ λέξιν ἐκ τοῦ ῥήματος τούτου παραγομένην⁴ ὄντως δέ, ὡς ἐκ μεταγενεστέρων κειμένων πληροφοροῦμεθα, αὕτη ἐλέγετο, ὡς καὶ σήμερον, *βυζάστρια*, πρὸς δὲ καὶ *παραμάννα*⁴, ὡς καὶ σήμερον ἐπ' ἴσης.

Ἡ τροφὸς ἄφ' ἑτέρου, ἦτις, *τιθηνὸς* καὶ *τιθήνη* καλεῖται ὑπὸ τῶν συγγραφέων⁵, δημωδῶς ἐλέγετο *βαβᾶ*⁶, ἂν δ' ἐκ τοῦ πολυχρήστου ἄρσεικοῦ *τατάς*, κρῖνωμεν, καὶ *τατά*, ἦν σήμερον ὁ λαὸς *νταντᾶν* καλεῖ.

Οἱ πρόγονοι ἡμῶν, ἤδη ἀπὸ παλαιότερων χρόνων, μὴ καταβάλλοντες τὴν δέουσαν προσοχήν, προσελάμβανον ὡς τίτθας καὶ βαρβάρους γυναικας, δι' ὃ ὁ Πλούταρχος συνίστα, ἵνα αὐταὶ εἶναι Ἑλληνίδες⁷, σύστασις, ἦν βραδύτερον ὅ τε Σωρανὸς καὶ ὁ Μοσχίων⁸ ἐπανέλαβον προσθέσαντες μάλιστα ὅτι τὰς προτιμῶσι καὶ διότι ἔχουσι στοργὴν πρὸς τὰ θηλαζόμενα καὶ «*χάριν τοῦ τῇ καλλίστη διαλέκτῳ ἐθισθῆναι τὸ τρεφόμενον ὑπ' αὐτῶν*»⁹.

Δὲν ἦτο ὁμῶς ἡ Ἑλληνικὴ καταγωγὴ τὸ μόνον προσὸν τῆς τίτθης· αὕτη, κατὰ τὰ λατρικὰ παραγγέλματα, ἅτινα πάντοτε δὲν ἐτηροῦντο, ἔπρεπε νὰ μὴ εἶναι οὔτε νεωτέρα τῶν εἴκοσιν ἐτῶν οὔτε πρесоβυτέρα

¹ Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Ν ὕ σ σ η ς, Εἰς τὸν βίον τῆς ὀσίας Μακρίνης, Migne, P.G. 46. 961.

² Μ ι χ α ἠ λ Ψ ε λ λ ο ὕ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα. Μεσ. Βιβλ. 5. 11).

³ Νήπια βυζάνοντα ἀναφέρει ἐν τῇ χρονικῇ του διηγήσει (660. 17B) ὁ Νικητάς Χωνιάτης, φέρεται δὲ καὶ ἐν τῇ διηγήσει τοῦ Ἀπολλωνίου Τύρου (στίχ. 417) καὶ τὸ παιδὶν ἐβύζανεν.

⁴ Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου στίχ. 416. 418. 426. 441 (Wagner, *Carmina Graeca medii aevi* σ. 262).

⁵ Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 60. 530, Θεοδώρου Πρωτοδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα Θ'. 395.

⁶ Δουλεύω τὰ παιδία σου παρὰ βαβᾶν καλλίστην, Hesseling-Pernot, *Poemes Prodomiques* I. 91.

⁷ Π λ ο υ τ ᾶ ρ χ ο υ, Περὶ παίδων ἀγωγῆς 5.

⁸ Μ ο σ χ ί ω ν ο ς, Περὶ γυναικείων παθῶν κεφ. 76.

⁹ Σ ω ρ α ν ο ὕ, Περὶ γυναικείων, 261. 3, 264. 12, 278. 8 (Rose).

τῶν τεσσαράκοντα¹, ἄνοσος, εὐεκτηκοῦσα, συμμέτρος ἔχουσα μαστοῦς καὶ θηλάς, σώφρων, συμπαθής, ἀόργιστος καὶ καθάρειος. Ἐπ' ἴσης ἔπρεπε νὰ μὴ μεθύσκειται, διότι ἡ μέθη καὶ εἰς αὐτὴν βλάβην ἐπέφερε καὶ αἰτία ὕπνου ἐγένετο, καὶ ἐπομένως παραμελήσεως τοῦ βρέφους, καί, τὸ πάντων χερίστον, συνέτεινεν, ἵνα ἐνίοτε ἐπικαίθηται ἐπὶ τοῦ παρακοιμωμένου βρέφους καὶ ἀποπνίγη αὐτὸ ἢ προξενῇ θλάσιν ἐνὸς μέλους αὐτοῦ². Τούτου ἕνεκα συνιστᾶτο, ἵνα μὴ ἡ θηλάζουσα συγκοιμᾶται μετὰ τοῦ βρέφους³.

Τὸ ζήτημα δὲ τοῦτο τῆς μέθης τῶν μητέρων καὶ τροφῶν ἐφείλκυσε καὶ τῆς ἐκκλησίας τὴν προσοχήν, ἥτις καὶ τὰ δέοντα ἐπέβαλλεν ἐπιτίμια. Οὕτω, κατὰ Ἰωάννην τὸν Νηστευτὴν, ἡ κοιμηθεῖσα ἐπὶ τοῦ βρέφους καὶ ἀποπνίξασα αὐτό, ὤφειλε νὰ ἀπέχη ἐπὶ τριετίαν τῆς θείας κοινωνίας καὶ καθ' ὄλον αὐτὸ τὸ διάστημα νὰ μὴ κροοφαγῇ οὐδὲ νὰ τρώγῃ τυρόν, κατὰ δὲ τὸν Βαλσαμῶνα πικρῶς ἐπετιμᾶτο ἢ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον γενομένη αἰτία τοῦ θανάτου τέκνου της⁴. Ἡ ἐπιτίμησις μόνον ἦτο ἠπιωτέρα, ἂν ἡ μήτηρ, ἕνεκα πολλοῦ κόπου, ὕπνωτε βαθέως καὶ ἀσυναίσθητως ἐπεκοιμᾶτο ἐπὶ τοῦ βρέφους ἢ, ὡς λέγει Ἰωάννης ὁ Νηστευτής, ἂν ὁ τοιοῦτος θάνατος ἐπῆλθεν «ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀντικειμένου»⁵. Μανθάνομεν δ' ὅτι ἐπετιμήθη ἐκκλησιαστικῶς καὶ μήτηρ, διότι, ἀντὶ γάλακτος, κατὰ λάθος, ἔδωκεν εἰς τὸ παιδίον τῆς δηλητήριον φάρμακον⁶.

Ἐκ παπύρων τοῦ Α' καὶ Β' μ. Χ. αἰῶνος φαίνεται ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ οἱ γονεῖς ἔδιδον εἰς τὴν προσλαμβανομένην τροφὸν οὐ μόνον τροφεῖα εἰς χρῆμα, ἀλλὰ καὶ ἀνάλογον ποσότητα ἐλαίου, πρὸς δὲ τῇ παρεῖχον καὶ τὸν ἱματισμὸν της⁷.

Ἄν τοιοῦτόν τι συνέβαινε βραδύτερον καὶ εἰς τὰς Βυζαντινὰς χώρας, δὲν μᾶς λέγουσιν οἱ συγγραφεῖς, τὸ πρᾶγμα ὅμως φαίνεται πιθανόν.

Μία τῶν κυρίων φροντίδων τῆς μητρὸς ἢ τῆς τίτθης ἦτο καὶ ἡ σπαργάνωσις τοῦ νηπίου, ἥτις ἐγένετο ἢ διὰ ταινιῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο μετὰ τὴν Λατινικὴν λέξιν *φασκίαι* ἢ *φασκέαι*⁸ ἢ καὶ διὰ ρακῶν ἀκόμη⁹. Ὡ-

¹ Σ ω ρ α ν ο ὦ, "Ενθ' ἄν. 260. 23 ἔξ.

² Σ ω ρ α ν ο ὦ, "Ενθ' ἄν. 260. 23 ἔξ. 263. 13 ἔξ.

³ Σ ω ρ α ν ο ὦ, "Ενθ' ἄν. 281. 5.

⁴ Ἰ ω ἄ ν ν ο υ Ν η σ τ ε υ τ ο ὦ, Κανονικὸν (Πάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 443) Β α λ σ α μ ῶ ν εἰς τὸν ΝΔ'. κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου (Πάλλη-Ποτλῆ, "Ενθ' ἄν. 4. 212).

⁵ Ἰ ω ἄ ν ν η ς Ν η σ τ ε υ τ ῆ ς καὶ Β α λ σ α μ ῶ ν, "Ενθ' ἄν.

⁶ Θ. Β α λ σ α μ ῶ ν, "Ενθ' ἄν.

⁷ Ρ. Οκ. 91. 15.

⁸ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν, Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. ΙΔ'. 106.

⁹ Σπάργανα τὰ ἱμάτια, κυρίως δὲ τὰ ράκη, Σουτίδας.

φειλον δὲ τὰ σπάργανα ταῦτα, κατὰ τὰ ἱατρικὰ παραγγέλματα, νὰ μὴ εἶναι λιναῖ, ἀλλὰ μᾶλλον μάλλινα καθαρά, τριῶν ἢ τεσσάρων δακτύλων πλάτους καὶ οὐχὶ λίαν τετριμμένα¹. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς ὄρθωσιν τῶν μελῶν², διὰ τοῦτο ἔπρεπε ν' ἀπαλλάσσεται αὐτῶν βαθμηδὸν τὸ νήπιον, μετὰ ὠρισμένον χρόνον, ὅστις ἐκυμαίνετο μεταξὺ τεσσαράκοντα καὶ ἑξήκοντα ἡμερῶν³.

Προϊούσης τῆς ἡλικίας τοῦ βρέφους καὶ τῆς ὀδοντοφυΐας αὐτοῦ, ἔπρεπεν αἱ μητέρες μικρὸν κατὰ μικρὸν ν' ἀυξάνωσιν τὴν διδομένην τροφήν καὶ νὰ ἐλαττώνωσι τὴν παροχὴν τοῦ γάλακτος, ἡρέμα οὕτω προβαίνουσαι εἰς τὸν ἀπογαλακτισμόν. Τὸ τοιοῦτον, κατὰ τοὺς ἱατρούς, ἔπρεπε νὰ ἀρχίζῃ κατὰ τὸ τρίτον ἢ τέταρτον ἑξάμηνον⁴, δὲν ἀμφιβάλλομεν δ' ὅτι καὶ θὰ ἐφηρμοζετο, καθ' ὅλον εἶπειν, ἐν τῇ πράξει⁵.

Ἐπιλήσαμεν περὶ ἀπογαλακτισμοῦ κατὰ μικρὸν ἐπερχομένου, ἐκ τῶν ἀπαγορεύσεων ὅμως καὶ τῶν ψόγων φαίνεται ὅτι πολλαὶ μητέρες προέβαινον εἰς τοῦτον ἀποτόμως χορίουσαι τὰς θηλάς μὲ δυσώδεις ἢ πικρὰς ὕλας ὡς λ. χ. χολῆν ἢ καὶ διαβάλλουσαι πρὸς τὰ τέκνα τὸν μαστόν⁶· μετεχειρίζοντο δῆλα δὴ καὶ αἱ Βυζαντιναὶ οἷα καὶ αἱ σημεριναὶ μητέρες μέσα, αἵτινες, ἵνα ἀπὸ τῶν μαστῶν αὐτῶν ἀπομακρύνωσι τὰ παιδιά, ἐπαλείφουσι τὰς θηλάς αὐτῶν διὰ χολῆς ἢ ἀλόης⁷.

Ἐπειδὴ δ' ὁ ἀπογαλακτισμὸς ἔθλιβε, φυσικὰ, τὸ γαλουχούμενον⁸, διὰ

¹ Σ ω ρ α ν ο ὤ, Περὶ γυναικείων 254. ὃ ἐξ. ἔνθα ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ τοὺς λόγους τῆς χρήσεως τοιούτων σπαργάνων. Πβ. καὶ Μ ο σ χ ί ω ν ο ς, Περὶ γυναικείων παθῶν κεφ. 68.

² K u r t z-D e x l, Michaelis Pselli scripta minora σ. 79. 25.

³ Σ ω ρ α ν ο ὤ, Ἐνθ' ἄν. 285. 15 ἐξ.

⁴ Ἐν τῇ θυσίᾳ τοῦ Ἀβραάμ (στίχ. 377, Legrand) λέγει ἡ Σάρα ὅτι ἐπὶ τρία ἔτη ἐθήλασε τὸν Ἰσαάκ, δὲν εἶναι δ' ἀνήκουστον σήμερον καὶ ἐπὶ τέσσαρα καὶ πέντε ἔτη νὰ θηλάζεται παιδίον. Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 215.

⁵ Σ ω ρ α ν ο ὤ, Ἐνθ' ἄν. 289. 3 ἐξ. Μ ο σ χ ί ω ν ο ς, Περὶ τῶν γυναικείων παθῶν κεφ. 113.

⁶ Σ ω ρ α ν ο ὤ, Ἐνθ' ἄν. 289. 14, Μ ο σ χ ί ω ν ο ς, Ἐνθ' ἄν. κεφ. 114, Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, Ρ. G. 57. 261. 262, T a f e l, Eustathii opuscula 139. 29.

⁷ Ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμοποιουμένη ἀλόη λέγεται ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Κρήνης ἀ λ η σ μ ο ν ί τ η ς.

⁸ Εἶτα γοῦν ἡ τελευταία γίνεται μεγάλη θλίψις ἢ ἀπογαλάκτισις του

Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Ἐ ρ μ ο ν ι α κ ο ὤ, Μετάφρασις τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου στίχ. 2878 (Μαυροφρῦδου, Ἐκλογὴ μνημείων σ. 180).

τοῦτο, πρὸς διασκέδασιν αὐτοῦ, πολλὰ ἐντὸς τῶν καλαθίσκων του ἔθετον παιγνίδια¹.

Καί, ἐν τῷ ὀ απογαλακτισμὸς ἔπρεπε νὰ γίνεται τοῦλάχιστον μετὰ δι-ετίαν, καὶ δὴ κατὰ τὴν ἀνοιξιν, καὶ οὐχί, ὡς συνήθιζον καὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον², ὑπῆρχον καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἐπετάχνον αὐτὸν ποικίλα πρὸς ἀποστροφὴν τοῦ γάλακτος αὐτῶν μεταχειριζόμενα μέσα, καθ' ὧν ὅμως, ὡς ἀδικουσῶν τὰ τέκνα, τὰ πρέποντα ἐπιτίμια ἐπεβάλλοντο³.

Αἱ μητέρες καὶ αἱ τροφοί, ἵνα καταπραΐνωσι τὰ κλαυθμυρίζοντα⁴ ἢ δυσυπνοῦντα παιδιά, γνωρίζομεν ὅτι πολλάκις, ὡς καὶ αἱ ἀρχαῖαι, τὰ ἔθετον εἰς τὰς ἀγκάλας των καὶ καλύπτουσι τὸ πρόσωπον αὐτῶν διὰ τοῦ ἄκρου τοῦ φορέματός των, καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ βαδίζουσαι, πρὸς δὲ καὶ ἄσμάτια τινα ἄδουσαι, τὰ ἀπεκοίμιζον ψελλίσματα τινα καὶ προσηνεῖς λόγους λέγουσαι πρὸς αὐτὰ⁵.

Ἄλλοτε, ἀντὶ ἐπὶ τῶν ἀγκάλων, τὰ ἐβάσταζον ἐπὶ τῶν ὄμων καὶ τὰ ἐκίνουν, τοῦθ' ὅπερ ὅμως ἀπεδοκιμάζετο⁶.

Ἄλλοτε, πρὸς ἀποκοίμισιν, μετεχειρίζοντο τὸ λίκνον, τὸ *κουνίον* ἢ *κούνην* ἢ *σάφαην*⁷ ἢ *βαβάλιν*⁸, ὅπως ἔλεγον, ὅπερ ἔπρεπε νὰ τοποθετῆται

¹ Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς. P. G. 63. 330.

² Σ ω ρ α ν ο ῦ, Περὶ γυναικείων 289. 18. Σήμερον ἐν Θράκῃ ἀπογαλακτίζουσι τὰ παιδιά εὐθὺς μετὰ τὸ Πάσχα ἢ κατὰ Σεπτέμβριον μῆνα. Ἐ λ π ι ν ῖ κ η ς Σ τ α μ ο ῦ λ η - Σ α ρ α ν τ ῆ, Θρακικά ἔθιμα (Θρακικά 1. 137). Ἐν Σοῦζοπέλει μάλιστα φρονοῦσιν ὅτι ὁ ἀπογαλακτισμὸς πρέπει νὰ γίνεται μόνον Σάββατον. Κ. Π α π α ῖ ω ἄ ν ν ο υ, Σύμμεικτα Λαογραφικά (Θρακικά 2. 180).

³ Βλ. Ἰ ω ἄ ν ν η ν Ν η σ τ υ τ ῆ ν παρὰ Migne, P.G. 88. 1924.

⁴ Τοῦ παραδόξου χάριν ἀναφέρομεν τὰ ἐξῆς παρὰ Συντίπα (116. 6) κείμενα. «Ἐάν ἔχη τις παιδίον μικρὸν κλαῖον πολλὰ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν εἰς θεραπείαν καλὸν εἰμὴ τὰ ὄτα τῆς ἀλεποῦς τοῦ κρατεῖν αὐτὰ πάντοτε ἐπάνω τοῦ παιδός». Φυλακτήρια πρὸς κατάπαισιν τοῦ κλαυθμοῦ βλ. ἐν τῷ ἰατροσοφίῳ τοῦ Σ τ α φ ι δ ἄ, παρὰ Legrand, Bibl. Gr. vulg. 2. 22. 24.

⁵ Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P.G. 47. 418, 49. 237. Σ ω ρ α ν ο ς, Ἐνθ' ἄν. 284. 13. Ὁ Ἄ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Ἄ φ ρ ο δ ι σ ι ε ύ ς, Ἰατρικῶν ἀπορημάτων καὶ φυσικῶν προβλημάτων τὸ Α. (I d e l e r, Physiци et medici Graeci minores 1. 42. 14) ἐξηγεῖ καὶ «διατὶ τὰ βρέφη αἱ τροφοὶ πρὸς ὕπνον τρέπουσαι κινουῦσιν αὐτὰ». Ὁ Μ ο σ χ ῖ ω ν κερ. 101 συνίστα· «ἤχοι τινα καὶ κολακίᾳ πρᾶνθιναι καὶ οὐδέποτε αἰτία γινῆσθαι».

⁶ Σ ω ρ α ν ο ῦ, Ἐνθ' ἄν. 284. 25.

⁷ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν, Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. ΙΔ'. 106.

⁸ Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου στίχ. 423 (W a g n e r, Carmina Graeca medii aevi σ. 262).

παρὰ τὴν κλίνην τῆς μητρὸς ἢ τῆς τροφοῦ καὶ ἢ νὰ κεῖται ἐπὶ τοῦ ἐδά-
φους ἢ νὰ αἰωρῆται¹.

Ἡ χρῆσις τῶν συνηθιζομένων ἐκφοβισμῶν καὶ ψόφον πρὸς ἀποκοί-
μισιν δὲν συνιστᾶτο².

Καὶ ταῦτα μὲν κανονικῶς· πολλοὶ ὅμως τροφοί, ἵνα ἀπαλλαγῶσιν
ἀγρουπνίας, συνηθίζον νὰ ἐπιφέρωσι κάρον εἰς τὸ παιδίον δις καὶ τρεῖς τῆς
ἡμέρας αὐτὸ λούουσαι, καθ' ἧς συνηθείας, ἄτε ἀτονούσης τὸ σῶμα, διε-
μαρτύροντο οἱ ἱατροί³.

Πολλοὶ ἐπ' ἴσης μητέρες ἐπότιζον τὰ τέκνα των, ἵνα ἀποκοιμηθῶσι,
τὸ λεγόμενον *ἀντισίκοτον*, τὸ ὁποῖον, ἄν, ὡς πιστευόμεν, ὀρθῶς συνδέη
ὁ Du Cange⁴ πρὸς τὸ *cicuta*—herba venenosa, ἦτο ναρκωτικὸν ποτόν,
ὁ σήμερον ὕπνος ὑπὸ τῶν μητέρων καλούμενος.

Τὴν παροχὴν ὅμως αὐτοῦ, διὰ τὰ βλαβερὰ ἀποτελέσματα, ἐκάλυψεν
ἡ ἐκκλησία, ὡς ἐκ τῶν Νομοκανόνων διδασκόμεθα. Οὕτως ἐν τῷ Κοιτε-
ριανῷ Νομοκάνονι ἀναγινώσκομεν· «οἱ ποτίζοντες τὰ βρέφη τὸ λεγόμε-
νον ἀντισήκωτον εἰ μὲν βαπτισμένον ἢ ἀβάπτιστον χρόνον ἕνα, μετα-
νοίας ρ»⁵ ἀπαγόρευσις ἐπαναλαμβανομένη καὶ εἰς μεταγενεστέρους Νο-
μοκάνονας, ἐν οἷς ἀναγινώσκομεν· «οἱ ποτίζοντες τὰ παιδιά τους τὰ λε-
γόμενα ἀντισήκωτα χρόνον ἄ μὴ κοινωνήσουν, ἐὰν δὲ ἦτο ἀβάπτιστον,
οὐδὲν ἔγκλημα»⁶.

Τὸν κύριον ὅμως μέσον, δι' οὗ αἱ Βυζαντιναὶ ἀπεκοίμιζον τὰ παιδιά
ἦσαν τὰ βανκαλήματα⁷.

Τύπον τοιοῦτου ἀρχαίου βανκαλήματος ἔχομεν⁸, ὁποῖά τινα ὅμως

¹ Σ ω ρ α ν ο ὕ, Περὶ γυναικείων 281. 8, 284. 20, Μ ο σ χ ῖ ω ν ο ς, Περὶ τῶν
γυναικείων παθῶν κεφ. 104.

² Σ ω ρ α ν ο ὕ, "Ἐνθ' ἄν. 284. 14. Κατὰ τὸν Π ο λ υ δ ε ὕ κ η, ('Όνομαστ.
Θ'. 127) αἱ τροφοὶ πρὸς ἀποκοίμισιν τῶν βρεφῶν ἔκαμνον χρῆσιν κροτάλου καὶ
σειστρου.

³ Σ ω ρ α ν ο ὕ, "Ἐνθ' ἄν. 274. 17, Ὁ ρ ε ι β α σ ῖ ο υ, Ἱατρικῶν συναγωγῶν
βιβλ. Χ. 7 (σ. 296. 2 ἔκδ. Daremberg).

⁴ "Ἐπιθὶ τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. ἀντισήκωτον.

⁵ D u C a n g e, "Ἐνθ' ἄν.

⁶ Νομοκάνον ΙΣΤ'. αἰῶνος εἰς χεῖρας Ἀγῆσ. Σγουρίτσα κεφ. ρθβ'. Τὰ αὐτὰ
λέγει καὶ Νομοκάνων τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος κεφ. χκζ'. (παρὰ Β. Βαγιακάκω).

⁷ Οὕτω γοῦν ἡ φύσις πρὸς τὰ ἄσματα καὶ τὰ μέλη ἡδέως ἔχει καὶ οἰκείως
ὡς καὶ τὰ ὑπομάζια παιδιά κλανθμιριζόμενα καὶ δυσχεραίνοντα οὕτως κατακοι-
μίσσεται, Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, Ρ. G. 55. 156.

⁸ Ἡ Ἀλκμήνη κατακοιμίζουσα τὰ δίδυμά της τέκνα Ἡρακλέα καὶ Ἴφικλέα
ψάλλει·

εὔδει· ἐμὰ βρέφεια γλυκερὸν καὶ ἐγέρσιμον ὕπνον·

εὔδει· ἐμὰ ψυχά, δύ' ἀδελφεῶ, εὔσοι τέκνα

ὄλβιοι εὐνάξιοιθε καὶ ὄλβιοι ἄω ἴδουτε

Θ ε ο φ ἄ σ τ ο υ, Εἰδ. 24. 7.

ἄσμάτια ἀποκοιμίζουσαι ἔλεγον αἱ Βυζαντιναὶ μητέρες, δυστυχῶς, δὲν γνωρίζομεν. Πάντως, κινουῖσαι τὸ λίκνον, ἔλεγον *ναννίον νυννίον*¹, ὀπόθεν ἐν Πόντῳ μὲν νῦν τὰ βαυκαλίματα *ναννία* καλοῦνται καὶ τὸ καταβαυκαλίζω *ναννίζω*, καὶ ἐν Θράκῃ *ρεννιάσματα*² καὶ τὸ ρῆμα *ρεννιάζω*.

Ἴσως μόνον μεσαιωνικὸν βαυκαλίμα ν' ἀπηχοῦσιν οἱ ἐξῆς στίχοι τῆς Ἀχιλλίδος

*κοιμήσου τέκνον μου καλόν, ψυχῆς παρηγορία
ἀνάπανσις τοῦ γήρους μου, προή μου καὶ ζωή μου*³

Ἵνα δὲ ἀδιατάρακτος εἶναι ὁ ὕπνος τῶν παιδίων, αἱ φιλόστοργοι μητέρες καὶ αἱ εὐσυνείδητοι τροφοὶ ἐφρόντιζον ν' ἀπομακρύνουσι τὰς ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν ἐπικαθημένας μυίας⁴, νὰ ἐπικαλύπτουσι δὲ αὐτὰ πρὸς προστασίαν τῶν ὀφθαλμῶν ἀπὸ τῆς ἐπιρρείας ἰσχυροῦ φωτός ἢ ἀπομάκρυνσιν παντὸς ἀντικειμένου δυναμένου νὰ ἐπιφέρῃ βλάβην εἰς τὸ τροφερὸν πρόσωπον⁵. Ὑπῆρχον μάλιστα καὶ αἱ εὐσεβεῖς μητέρες, αἵτινες δὲν ἀπήρχοντο πρὸς ὕπνον, ἂν μὴ πρότερον κατεσφράγιζον τὰ κοιμώμενα τέκνα τῶν διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ⁶.

Ὅταν τὰ νήπια ἤρχιζον πλέον νὰ περιπατῶσι, τότε ἐφρόντιζον αἱ γυναῖκες νὰ ὑποβοηθῶσι τὸ βάδισμα αὐτῶν μεταχειριζόμεναι ὑπότροχον δίφρον⁷, ὅστις δι' ὄλλης τῆς Βυζαντινῆς περιόδου θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη εἶναι ἐν χρῆσει, *στρατοῦλα* κοινῶς λεγόμενος, *πουρπατήρα* ἐν Ἀδριανουπόλει, *παρπατοῦσα* ἐν Κύπρῳ, *τρέχτες* ἐν Πόντῳ καὶ *ἄζογυρας* ἐν Ρόδῳ.

Συχνὰ τὰ κείμενα μᾶς περιγράφουσι τροφερὰς σκηναὺς μεταξὺ γονέων καὶ νηπίων, καθ' ἃς τὰ τελευταῖα περιβάλλουσι περὶ τὸν τράχηλον ἐκείνων τὰς χεῖρας καὶ τοὺς κατασπάζονται⁸ ἢ καὶ πλῆττουσι τὰς μητέ-

¹ Ναννίον νυννίον ἐπὶ τοῖς παιδίοις καταβαυκαλουμένοις φασὶ λέγεσθαι. Ἡ σ ὄ χ ι ο ς. Τὸ σημερινὸν δῆλα δὴ νάννι, νάννι.

² Ἐ λ π ι ν ἰ κ η ς Σ τ α μ ο ὕ λ η - Σ α ρ α ν τ ῆ, Ἀπὸ τὰ Θερακικὰ ἔθιμα (Θερακικὰ 1. 137-139) Πβ. καὶ τὰ σημειούμενα ὑπὸ Ἀ σ τ ε ρ ῖ ο υ Ζ ἡ κ ο υ εἰς Θερακικῶν τόμ. 1. 210.

³ Ἀχιλλίδης Ν στίχ. 305, L. 224 (Hesseling).

⁴ T a f e l, Eustathii opusc. 181. 47.

⁵ Σ ω ρ α ν ο ὦ, Περὶ γυναικείων 281. 1.

⁶ Θ ε ο δ ῶ ρ ο υ Σ τ ο υ δ ῖ τ ο υ, Ἐπιτάμιος εἰς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα (Migne, P.G. 99. 888).

⁷ Σ ω ρ α ν ο ὦ, Ἐνθ' ἄν. 287. 20, Μ ο σ χ ῖ ω ν ο ς, Ἐνθ' ἄν. κεφ. 112.

⁸ Μ ι χ α ἦ λ Ψ ε λ λ ο ὦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ τ ο ὦ α ὐ τ ο ὦ, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανῆν πρὸ ὄρας γάμου τευλετήσασαν (Κ. Σάθ α, Μεσ. Βιβλ. 5. 17. 75).

ρας γελώσας¹ ἢ καὶ μετεωρίζονται ὑπ' αὐτῶν μετ' ἐπιφωνημάτων² ἢ καὶ κλαίοντα ἐρωτῶνται διὰ τοῦ «τί σοί ἐστιν, τέκνον μου, ἵνα τί κλαίεις καὶ στενάζεις;»³.

Οὐδ' ἐλλείπουσιν αἱ μαρτυρίαι ὅτι πολλάκις οἱ γονεῖς, πρὸς μὲν τὰ νήπια συστέλλοντες τὰ χεῖλη ἐπόπυζον⁴, πρὸς αὐτὰ δ' ὀμιλοῦντες ἐχρησιμοποιοῦν λέξεις οὐχὶ πλήρεις καὶ Ἑλληνικὰς, ἀλλὰ συγκεκομμένας καὶ παιδικὰς⁵.

Ἄποιαί τινες δ' ἦσαν αἱ παιδικαὶ λέξεις, ἢ, ὡς λέγει ὁ Ψελλός, «τὰ τῶν παιδίων ἰδιώματα»⁶ δυστυχῶς δὲν μᾶς λέγεται· ὁ Χρυσόστομος μόνον μᾶς λέγει ἁπλῶς ὅτι ἀνεφέροντο εἰς τροφήν καὶ ἐδέσματα καὶ πόματα⁷, ὁ δὲ Ι. Τζέτζης μᾶς παραδίδει σαφῶς ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του τὰ παιδιά, ὡς τὸ πάλαι καὶ νῦν δέ, τὸν ἄρτον ἔλεγον μαμμάν⁸.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ἀντίστροφον συνέβαινε· πολλοὶ δῆλα δὴ γονεῖς καὶ αὐστηροὶ πρὸς τὰ παιδιὰ τῶν ἐδείκνυντο ἐπιπλήττοντες καὶ ἀπειλοῦντες, ἐν δέοντι, αὐτὰ, χάριν διορθώσεως, ἀκολουθοῦντες ἐν τούτῳ καὶ τὰς διαταγὰς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τὰς λεγούσας· «μὴ εὐλαβεῖσθε αὐτοῖς ἐπιπλήσσειν, σωφρονίζοντες αὐτὰ μετὰ ἐμβριθείας»⁹. «Περιέλε τὸ φίλτρον τὸ ἄκαιρον», ἀναφωνεῖ καὶ ὁ Χρυσόστομος¹⁰, διότι ὁ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μετ' ἐπιμελείας ἀνατραφεὶς οὐδέποτε γίνεται κακός¹¹, ἐν ᾧ παιδιά, τὰ ὁποῖα παῖοντα δὲν ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσιν οἱ γονεῖς τῶν πολλάκις καὶ εἰς θάνατον κατεδικάσθησαν¹².

«Στύφετε δὲ αὐτὰ καὶ δαρμοῖς καὶ ποιεῖτε ὑποτακτικὰ» λέγουσιν αἱ διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων¹³, αἱ φιλόστοργοι ὅμως μητέρες, πρὶν νὰ φθάσωσιν εἰς τὰ μάλιστα, τῶν ὁποίων ἐπανειλημμένως γίνεται μνεία,

¹ Χρυσόστομος, P.G. 47. 323.

² Μιχαήλ Ψελλοῦ, Τῶ ἐπὶ τῶν κρίσεων (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 411. 412). Τὰ ἐπιφωνήματα ταῦτα λέγονται νῦν ταχταρίσματα ἐν Ρόδῳ, τύπος δ' αὐτῶν βλ. ἐν Λαογραφίᾳ 11. 580).

³ Formy et Leroy, Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου, Βυζάντιον 9. 165. 14.

⁴ Ἐσταθίου Θεσσαλονίκης, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, Migne, P. G. 136. 669.

⁵ Χρυσόστομος, P.G. 62. 678.

⁶ Μιχαήλ Ψελλοῦ, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανὴν (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 65).

⁷ Χρυσόστομος, Ἐνθ' ἄν.

⁸ Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες Χιλ. Δ'. Ἱστορ. 3 στίχ. 835.

⁹ Κλήμεντος Ρώμης, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, P.G. 1. 821.

¹⁰ Migne, P.C. 64. 697.

¹¹ Migne, P.G. 62. 672.

¹² Migne, P.G. 63. 765.

¹³ Κλήμεντος Ρώμης, Ἐνθ' ἄν. 1. 824.

ἤρχοῦντο εἰς ἀπειλὰς ἐν λόγοις, ἐπιζητοῦσαι δῆθεν ἱμάντας καὶ σχοινία, ἵνα μαστιγώσωσι τὰ ἀτακτοῦντα παιδιά ¹ ἢ, πρὸς ἐκδήλωσιν μελλούσης ἐκρήξεως θυμοῦ, δάκνουσαι τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν ² ἢ καὶ ἐπιδεικνύουσαι τὴν παλάμην εἰς δῆλωσιν ὅτι θὰ πλήξωσι δι' αὐτῆς, ἐὰν δὲν παύσωσιν ἀτακτοῦντα ³.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι τὰ παιδιά ἀρέσκονται εἰς τὴν ἀφήγησιν μύθων. τοιούτων δ' ὄντως εὐρεῖα ἐγένετο χρῆσις κατὰ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς περιόδον. Ἦδη Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁμιλεῖ διὰ τὰ γραῖδια, τὰ παρηγοροῦντα τὰ κλαίοντα παιδιά διὰ μύθων ⁴. ὁ Ἰουλιανὸς δὲ ἀναφέρει τίτθας μύθους ἀφηγουμένηας ⁵, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Χρυσόστομος ⁶, μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ⁷, καὶ ὁ Χορίκιος ⁸ καὶ βραδύτερον ὁ Ψελλός ⁹.

Κατὰ τῆς ἀφηγήσεως τῶν μύθων τούτων, τοὺς ὁποίους πολλοὶ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς χαρακτηρίζουσιν ὡς φλυαρίας, ὁ δὲ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος (ἐνθ' ἂν.) ὡς ἄθλια, ὀδωδότα καὶ ἀκαλλέστατα μυθάρια, ἐστράφησαν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἀπαιτοῦντες, ἵνα λέγονται πρὸς τὰ παιδάρια οὐχὶ οἱ ἐπιβλαβεῖς, ἀλλ' ὠφέλιμοι μῦθοι ¹⁰, ἐξ ἧς μαρτυρίας συμπεραίνομεν ὅτι ἠθέλον, ἵνα γίνεται χρῆσις διηγημάτων τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης. Ὄντως δέ, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ψελλός, ἡ μήτηρ του δὲν ἄφινεν αὐτὸν καὶ τὴν ἀδελφὴν του νὰ καταμυθολογῶνται ὑπὸ τῆς τροφοῦ, ἀλλ' αὐτὴ τοὺς διηγείτο τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσαὰκ πρὸς σφαγὴν πορευομένου καὶ τοῦ Ἰακώβ εὐλογίαν παρὰ τοῦ πατρὸς λαμβάνοντος ¹¹.

Ποῖον ἦτο τὸ περιεχόμενον τῶν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἀφηγουμένων μύθων ἀκροθιγῶς γνωρίζομεν. Τοὺς ὁμίλου δῆλα δὴ αἱ τροφοὶ

¹ Χρυσόστομος, P.G. 56. 151.

² Χρυσόστομος, P.G. 55. 71.

³ Tafel, Eustathii opusc. 114. 6. Ἐκ τοῦ σχήματος τούτου ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς καὶ ἡ σημερινὴ ἀπειλητικὴ φρ. «θὰ σοῦ δεῖξω γῶ», κυρίως θὰ σοῦ δεῖξω ὑψώσας τὴν χεῖρα, εἰς δῆλωσιν τοῦ ὅτι θὰ σὲ πλήξω δι' αὐτῆς.

⁴ Κλήμεντος, Λόγος προτροπικὸς πρὸς Ἕλληνας κερ. 4. 67. 1 (σ. 51. 10 Stählin).

⁵ Ἰουλιανὸς, Πρὸς Ἡράκλειον τὸν Κωνικὸν 204.

⁶ Χρυσόστομος, P.G. 62. 478, 63. 95.

⁷ Migne, P.G. 76. 872.

⁸ Χορίκιος, Ἐπιθαλάμιος εἰς Ζαχαρίαν 84. 1 (Förster-Richtsteig).

⁹ Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 17).

¹⁰ Βλ. Migne, P.G. 21. 956.

¹¹ Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 17).

περι Λαμιῶν¹, ὁμοίως δὲ καὶ περι δρακόντων, οἵτινες ἄλλοτε ἐλάμβανον μορφήν ἀνθρώπου καὶ ἄλλοτε ὕφους μικροῦ ἢ μεγάλου, ὀρχούμενοι καὶ γυναικας ἀρπάζοντες². Ἐκ διηγήσεως μάλιστα τοῦ Φραντζῆ, μανθάνομεν ὅτι ἐπὶ τὸ ἀστειότερον διηγούντο καὶ περι δύο σπανῶν, οἵτινες ἀμοιβαίως ἐζήτουν ν' ἀπατήσωσιν ἀλλήλους³.

Ὅτι παρὰ Βυζαντινοῖς περιεφέροντο Λισώπειοι μῦθοι εἶναι πολλαχῶς μεμαρτυρημένον⁴, οὐδαμοῦ ὅμως λέγεται, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, ὅτι τούτους ἀφηγοῦντο πρὸς τὰ παιδάρια αἱ μητέρες καὶ αἱ τροφοί.

Οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι γνωρίζομεν ὅτι ἤρχίζον διὰ τοῦ «οὕτω ποτ' ἦν» ἢ «ἦν οὕτω γέρον καὶ γραῦς», παραπλησία δὲ θὰ ἦτο καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν Βυζαντινῶν μύθων, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη κατὰ παρόμοιον τρόπον ἀρχίζομεν τὴν ἀφήγησιν, διὰ τοῦ «μιὰ φορὰ καὶ ἕναν καιρὸ ἦταν . . . » ἢ «κάποτε κι' ἕναν καιρὸ ἦταν» (Αἶνος).

Σήμερον πολλὰ παραμύθια τελειώνουσι διὰ τῆς φράσεως «μήτ' ἐγὼ ἤμουν ἐκεῖ, μήτε σεῖς νὰ τὸ πιστέψετε»⁵. Ὅτι οὕτω θὰ ἐτελείωνον πολλάκις καὶ τὰ Βυζαντινὰ παραμύθια συμπεραίνω ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Μιχαὴλ Γλυκάς⁶ γράφων ὅτι ὁ πρεσβύτερος Ἐπιφάνιος δυσχυρίζετο ὅτι ὁ μυστικὸς δεῖπνος ἐγένετο εἰς τὴν οἰκίαν Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου, προσθέτει· «καὶ ὡς οὐκ ἤμην ἐκεῖ μηδὲ πιστεύσης μοι» καὶ ὁ Ι. Τζέτζης γράφων ὅτι ὁ Πλάτων παρὰ τοῦ Δίωνος ἠγόρασε βίβλους Φιλολάου καὶ Σώφρονος καὶ τὰς τοῦ Φιλολάου ἀντι ἑκατὸν μνῶν, προσθέτει·

*τὴν Σώφρονος οὐκ οἶδα δὲ οὐ γὰρ ἐκεῖ παρήμην*⁷

Ὅταν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐν παιδίον ἐκλαίει συνεχῶς καὶ ἐζήτει νὰ τοῦ δώσωσι τι, οἱ γονεῖς, ἀποκρούπτοντες τὸ ζητούμενον, προέτεινον ἔπειτα κενὰς τὰς χεῖρας λέγοντες· ἴδου οὐδὲν ἔχομεν⁸ σχῆμα τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον εἰς παρομίαν περιστάσιν ἐπαναλαμβάνεται. Ἐὰν ὅμως τὰ παιδιά ἦσαν καθ' ὅλου δύστροπα καὶ ἀνήσυχα καὶ συνεχῶς κλαυθμυρίζοντα, τότε αἱ μητέρες καὶ τροφοί κατέφευγον εἰς διάφορα

¹ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἔνθ' ἀν.

² Κεκαυμένου, Στρατηγικὸν 81 (Wassiliewskij-Jernstedt).

³ Γ. Φραντζῆ, Χρονικὸν 152. 2 ἔξ.

⁴ Βλ. P. Wendland, De fabellis antiquis earumque ad Christianos propagatione.

⁵ Οὕτως ἐν Ἐφομπόλει Σύρου, Πελοποννήσῳ, Αἴνῳ καὶ Ρόδῳ. Ἐν Λαρδανελλίῳ τὸ παραμύθιον τελειώνει διὰ τοῦ «ἦμταν κι' ἐγὼ κι' ἔκανα σεργιάνι», ἐν δὲ Φιλιππουπόλει «ἦμταν κι' ἰγὼ καὶ σὰς τοῦ εἶπα».

⁶ Μιχαὴλ Γλυκά, Βίβλος Χρονικῆ 396. 13.

⁷ Ι. Τζέτζης, Χιλιάδες χιλ. ΙΑ'. ἴστορ. 362. 1004.

⁸ Χρυσόστομος, P.G. 60. 27.

φρόβητρα· ἢ λοιπὸν εἶλκον πρὸς τὰ ἄνω τὰς βλεφαρίδας ἢ διέστρεφον τὸ πρόσωπον¹ ἢ ἐφόρουν, κατὰ παλαιὰν συνήθειαν, διάφορα προσωπεῖα², ἢ παρουσίαζον πρόσωπα σάκκον ἐνδεδυμένα³ καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἄντιστρόφως πολλαὶ μητέρες θέλουσαι νὰ πείσωσι τὰ παιδιά των ὅτι ὅσα ἀντικείμενα ἐνόμιζον φοβερὰ δὲν ἦσαν πράγματι τοιαῦτα, τὰ ἐπεδείκνυον εἰς αὐτὰ καὶ τοὺς τὰ ἔδιδον νὰ τὰ κρατήσωσι, προσθέτουσαι ὅτι οὐδόλως ἦσαν φοβερά⁴. Ἐπ' ἴσης ὁσάκις παίζοντα ἐπὶ πολὺ ἀπεμικρύνοντο τοῦ οἴκου, ἐφρόντιζον αἱ μητέρες διὰ τῶν ὑπηρετῶν νὰ τὰ ἐκφοβίζωσι καὶ νὰ τὰ ἀναγκάζωσι νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν των, ἀρ' οὗ, πλὴν ἄλλων, διέτρεχον καὶ τὸν κίνδυνον, παρασυρόμενα διὰ πλακουντίων καὶ τρογαλιῶν ὑπὸ τῶν ἀνδραποδιστῶν νὰ πωληθῶσιν εἰς μακρονὰς ἀγοράς⁵.

Ἐκτὸς τούτου, πρὸς ἐκφοβισμόν, ἐπέσειον αἱ Βυζαντιναί, ὡς καὶ αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνίδες, διάφορα μορμολύκεια, ὀμιλοῦσαι διὰ τὴν μορμώ, τὸν σημερινὸν βορβόλακαν ἢ βορβούλακαν⁶ καὶ τὴν Λάμιαν⁷, πρὸς δὲ καὶ τὴν ὄροσκελιν⁸ ἢ ὄροσκελίδα⁹ ἢ τὸ ὄροσκελικὸν δαιμόνιον¹⁰ ἢ ὄροσκελᾶν¹¹, τὸν σημερινὸν δῆλα δὴ ἀνασκελᾶν¹².

Νῦν ἐν Θεσσαλίᾳ βαβούτσας καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει μουμπουτσης λέγεται φάσμα, τὸ ὁποῖον ἐπικαλοῦνται πρὸς ἐκφοβισμόν τῶν παιδίων, οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὅτι τοῦτο εἶναι ὁ τῶν Βυζαντινῶν βαβουτσιᾶς¹³ ἢ βαβουτσικάριος, δαιμόνιον κατὰ τὰ δωδεκαήμερα ἐπιφαινόμε-

¹ Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 60. 365.

² Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 49. 73. 226, 55. 316, 63. 808.

³ Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 62. 92.

⁴ Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 62. 330.

⁵ Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 57. 191, 63. 654.

⁶ Κ λ ἦ μ ε ν τ ο ς, Λόγος προτρεπτικός πρὸς τοὺς Ἕλληνας κεφ. 6 (Migne, P.G. 8. 172); Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 47. 434, Σ α κ ε λ λ ῖ ω ν ο ς, Θεοδωρήτου ἐπισκόπου Κύπρου ἐπιστολαὶ ἐπιστ. λβ'. σ. 25, Πα λ λ α δ ῖ ο υ Ἑ λ ε ν ο υ π ὄ λ ε ω ς, Διάλογος ἱστορικός, Migne, P.G. 47. 31, Ἄ ν ν η ς Κ ο μ ν η ν ἦ ς, Ἄλεξιᾶς 62. 5.

⁷ Μ ι χ α ἦ λ Ψ ε λ λ ο ὗ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 17), Σ χ ο λ ι α σ τ. Ἀ ρ ι σ τ ο φ α ν. Εἰρήν. στίχ. 758.

⁸ Ε ὕ σ τ α θ ῖ ο υ, Παρεμβολαὶ 1704. 41.

⁹ Σ χ ο λ ι α σ τ ῆ ς Ἀ ρ ι σ τ ο φ. Ἐκκλ. 1056.

¹¹ Α. V a s s i l i e v, Anecdoda Graecobyzantina 326

¹¹ Διαθήκη τοῦ Σολομῶντος, Migne, P.G. 122. 1320.

¹² Β λ. Ν. Π ο λ ῖ τ ο υ, Τὰ ὄνόματα τῶν Νεραΐδων καὶ τῶν Ἀνασκελάδων (Λεξ. Ἀρχ. 5. 30), Α. Κ ο ρ α ῆ, Σημειώσεις εἰς Ἡσύχιον σ. 62. Ἐπιθι καὶ τὸ ἄρθρον ἀνασκελᾶς ἐν τῷ ἱστορικῷ λεξικῷ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς.

¹³ Β λ. Τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ.

νον¹, μετὸ ὅποῖον ἀναμφιβόλως καὶ τὰ παῖδια τῶν θὰ ἐφόβιζον οἱ Βυζαντινοί. Ἄν δὲ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ βαβούτσας εἶναι ὁ ἀρσενικός ὑποκοριστικός τύπος τοῦ *βανὸ* = *γραῖτα*², ἐξ οὗ ἐξειλίχθη τὸ *βαβούταικος*³, τότε θὰ δειχθῆ ὅτι τὰ βαβούτσας οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ γέρον, ὁ *μπαμπούλας*, μετὸν ὅποῖον συνηθέστατα καὶ σήμερον ἀκόμη ἐκφοβίζομεν τὰ παῖδια. Τέλος πρὸς ἐκφοβισμόν τῶν Βυζαντινῶν παιδίων ἐπεκαλοῦντο καὶ τοὺς μέλανας καὶ κακοειδεῖς Αἰθίοπας⁴, τοὺς σημερινούς Ἀράπηδες.

Ὅτι τὰ ἀθύσματα ἀποτελοῦσι μίαν τῶν κυρίων τέρψεων τῶν παιδίων εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνας εἶναι περιττὸν καὶ νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα. Καὶ τὰ Βυζαντινὰ λοιπὸν παιδιάρια⁵ οὐ μόνον πρὸς διασκέδασιν ἔπαιζον ἐντὸς τοῦ οἴκου μετὰ τὰς τροφούς, τοὺς δημήλικας καὶ τὰς θεραπαινίδας⁶, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα μετεχειρίζοντο ἀθύσματα, πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ φῦλον αὐτῶν ἀνάλογα⁷. Ἦσαν δὲ ταῦτα εἴτε *σεῖστρα*, εἴτε *σφαῖρα* ἐντὸς *καλαθίσκου* τιθέμεναι, εἴτε *αστράγαλοι*⁸. Πρὸς τούτοις τὰ ἄρρενα ἔχαιρον παίζοντα μετὰ πῆλινα ὀχήματα καὶ πηλίνους ἵππους καὶ ὄναρια πῆλινα ὑπὸ ὄνηγῶν ὀδηγούμενα⁹ ἢ κατασκευάζοντα

¹ Ἴδ. τὴν διατριβὴν *Τί ἐστὶν Βαβουταικάριος τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ* (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 571-2) ὅστις ἐπλησίασε πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τῆς προελεύσεως τῆς περὶ τοῦ δαιμονίου δόξης, τὸ ὅποῖον ἀναμφιβόλως σχετίζεται μετὰ τὰς μεσαιωνικὰς μεταμφιέσεις. Ν. Πολίτου, *Παραδόσεις* 2. 1253 σημ. 1 καὶ 1262, Φ. Κοτζοβλέ, *Καλλικάντζαροι, Λαογραφίας* τόμ. 7. 324 ἐξ.

² *Μιχαήλ Ψελλός*, Ἔνθ' ἀν. «ἀπὸ γοῦν τῆς βαβούς ὁ βαβουταικάριος παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀνεπλάσθη». Καὶ τὴν *μπάμπω* ἐνιαχοῦ σήμερον ἐπικαλοῦνται ὡς φόβητρον.

³ Ὁ τύπος πιστοποιεῖται παρὰ *Θεοφάνει*, *Χρονογρ.* 175. 3 (πβ. καὶ τοὺς *Συνεχίζοντας τὸν Θεοφάνη* 135. 2). Βλ. καὶ Ν. Πολίτου, Ἔνθ' ἀν. 1253 καὶ Κ. Ἀμαντόν ἐν Β. Ζ. 28. 16.

⁴ *Ἰωσήφ Βρουεννίου*, *Κεφάλαια ἐπτάκις ἐπτά* σ. 86 (ἔκδ. Βουλγάρως)

⁵ Πρόκειται ἐνταῦθα διὰ τὰ ἡλικίας μέχρις ἐπτά ἐτῶν· δὲν ἀναφέρω ἐπομένως πάντα τὰ παιδικὰ παίγνια, περὶ ὧν ἄλλως τε ἔγραψα ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῆς *Μεγάλης Ἑλλάδος* τοῦ 1935 σ. 353 ἐξ. ἔνθα καὶ παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην.

⁶ *Μιχαήλ Ψελλοῦ*, *Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανῆν* πρὸ ὥρας γάμου *τελευτήσασαν* (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 64).

⁷ *Κλήμεντος*, *Λόγος προτρεπτικός πρὸς τοὺς Ἕλληνας*, *Migne, P. G. S.* 225, *Χρυσόστομος*, *P.G.* 59. 26.

⁸ *Χρυσόστομος*, *P.G.* 55. 450, 61. 38, 63. 174. Παρ' Ἑουσίου ἀναγνώσκομεν πλαγγῶν κήρινόν τι κοροκόσμιον, σφαῖρα, καλαθίς.

⁹ *Χρυσόστομος*, *P.G.* 59. 440. Ἐν παύρῳ τοῦ Α'. μ. Χ. αἰῶνος καὶ ἐν ἰδιωτικῷ λογαριασμῷ (*P. Ox.* 736 III 59) σημειοῦται παίγνιον καὶ ἐπουρίων (=ἱππαρίων) παιδίων ἡμωβέλιον.

μὲ γῶμα καὶ λίθους οἰκίσκους¹, ὡς τὰ Ὀμηρικὰ παιδάρια², ἢ καὶ παίζοντα συρίζτραν³.

Τῶν κορασίων, ἐφ' ὅσον ἦσαν μικρά, κύρια παιγνίδια ἦσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ πλαγγόνες αἱ λεγόμεναι κοροκόσμια⁴ καὶ νύμφαι⁵ ἢ νυμφικὰ⁶ καὶ μὲ τὴν παιδικὴν λέξιν νινία⁷ ἢ καὶ νένοι⁸.

Κατεσκευάζοντο δ' αἱ πλαγγόνες αὐταὶ εἴτε ἐκ κηροῦ, εἴτε ἐκ πηλοῦ, εἴτε καὶ ἐκ γύψου⁹ καὶ ἐνεδύοντο μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας¹⁰.

Πρὸς τούτοις αἱ κόραι ἔπαιζον καὶ τὰ πεντάλιθα, τὰ ὁποῖα, ὡς μᾶς παραδίδεται, ἐκαλοῦντο καλαλλάτσια, ἧτοι καλολαλλάκια¹¹.

Ὡς δὲ εἰς πλείστας ἐκράνσεις τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν πάμπολλα ἐπεκράτουν προλήψεις, οὕτω καὶ περὶ τῶν παιδίων προκειμένου. Αἱ μητέρες καὶ αἱ τροφοὶ εἰς ἕκαστον βῆμα ἔβλεπον καὶ μίαν πονηρὰν δύναμιν τὴν ὑγίειαν ἢ τὴν ζωὴν τοῦ παιδίου ἐπιβουλεύουσαν, τὴν ἐπήρειαν τῆς

¹ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 57. 318, Γρηγόριος Θεολόγος, Ρ. Γ. 35. 881.

² Ἰλ. Ο. 360-4.

³ Πουλλολόγος στίχ. 630 (Wagner, *Csmina Graeca medii aevi* σ. 198).

⁴ Κλήμεντος, Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας κερ. 4. 58. 1 (σ. 45. 22, Stählin) φέρεται δὲ καὶ παρ' Ἑσυχίου¹ πλαγγών² κήρινόν τι κοροκόσμιον.

⁵ Ἰουλιανὸς σ. 427. 10 (Hertlein), Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 59. 440. κόρη³ νύμφη, ἦν ταῖς παρθένους ἐπεμπον⁴ καὶ δαγύς⁵ κουράλλιον⁶ νύμφη λευκόζηρος⁷ πλαγγόνες⁸ αἱ τῶν παιδίων νύμφαι G. Goetz, *Corpus gloss. Latinorum* Τέως ἐν Φερτακαίνοις τῆς Καππαδοκίας ἢ πλαγγών ἐλέγετο τὸ νύφ⁹.

⁶ Ὁ σχολιαστὴς τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τοῦ προτρεπτικοῦ τοῦ Κλήμεντος σελ. 314. 20 (Stählin)

⁷ Οἱ Συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 91. 20. Ἐν μεσαιωνικοῖς Ἕλληνο-λατινικοῖς γλωσσαρίοις φέρεται νανίον¹ rypus (Bl. A. Κοραῆ, Γαλλογραικικὸν λεξικὸν σ. 32). Βλ. καὶ τὸ Ἕλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Ducange, ἐν λ. νινίον. Σήμερον ἐν Μαδύτῳ καὶ Τήνῳ ἢ πλαγγών λέγεται νινί.

⁸ Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμιώδης φρ. «νένους παίζειν» Ἀρέθα, Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας ἔλεγχος τῆς τῶν ἀρχιερέων μαιφονίας (Α. Παπαδοπούλου - Κερამέως, *Varia Graeca sacra* 264. 24). Διὰ τὸ νένος ἰ. Glotta 10. 15.

⁹ Κλήμεντος, Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας, Ἐνθ' ἀν. καὶ Σχολιαστ. τοῦ χωρίου τούτου. Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 59. 440 καὶ Ἑσυχίος ἐν λ. πλαγγών.

¹⁰ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 59. 440.

¹¹ Σχόλια εἰς Ἰ. Τζέτζου Ζ'. χιλ. 255 (Cramer, *Anecdota Oxoniensia* III. 369). Νῦν ἐν Κρήτῃ λαλλάτσια λέγεται ἢ παραθαλασσία ἢ παραποταμία ψήφος, ἣτις τελευταία καὶ ποταμολάλατσον λέγεται ἐν Πόντῳ, ἔνθα φέρεται καὶ τὸ ἀλαφρόν ἀλάλατσον σημαῖνον ὅτι καὶ τὸ κοινὸν ἀλαφρόπετρα. Αἱ λέξεις ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἀλάλη τοῦ δηλοῦντος τὸν παρὰ τὰς ὄχθας ποταμοῦ ἢ θαλάσσης λίθον, ὅστις καὶ λαλάριον πολλαχοῦ νῦν λέγεται.

ὁποίας προσεπάθουν διὰ διαφορῶν μαγικῶν μέσων ν' ἀποτρέψωσιν. Ἐξήρτων λοιπόν, πρὸς ἀποσόβησιν τῆς βασκανίας, περιάπτα ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ τῶν παιδίων¹ ἢ περιέβαλλον αὐτόν, τὰς χεῖρας² ἢ τοὺς πόδας³ διὰ κοκκίνου στίμμονος ἢ βεβαμιμένου νήματος, *βάμματος* καλουμένου⁴, ἢ ἐξήρτων ἀπὸ τῆς χειρὸς κώδωνας ἢ ἀπὸ τοῦ ἀυχένος πάλιν χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ ἢ ἐξ ἄλλης ὕλης σελήνια, τῆς πρώτης ἐξαρτήσεως ὑπὸ ἐξορκισμῶν συν-οδευομένης ἢ ἀπολειξέως τοῦ μετώπου διὰ τῆς γλώσσης⁵. Ἄλλοτε μάλιστα περιάπτα ἐξήρτων ἐκ τῶν δίφρων τῶν νηπίων ἢ καὶ ἐτοποθέτουσιν εἰς τοὺς κοιτωνίσκους αὐτῶν⁶.

Ἄς σημειωθῆ ὃ ἐνταῦθα ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ βεβαμιμένου στίμμονος καὶ τῶν κωδωνίσκων μαγικὴν εἶχε τὴν ἀρχὴν, ἀφ' οὗ τὸ κόκκινον νῆμα καὶ ὁ ἦχος τῶν κωδῶνων συντελοῦσι πρὸς ἀποτροπὴν τῶν δαιμόνων καὶ τῆς δαιμονικῆς ἐπιρροῆς⁷. Βάμματα ἐπ' ἴσης ἐξήρτων οἱ ἀρκοτρόφοι

¹ Χρυσόστομος, P.G. 49. 196.

² Χρυσόστομος, P.G. 61. 106. Βασίλειος μητροπ. Καισαρείας, Εἰς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν παρὰ Βαστ εἰς Γρηγόριον τὸν Κορινθιον σ. 874.

³ Ἐν τῷ Ἑλληνικῷ γλωσσαρίῳ τοῦ Ducange, ἐκ χειρογράφου λεξικοῦ, ἀναγνώσκομεν· περιάμματα· τὰ κατὰ τοὺς τραχήλους καὶ τοὺς πόδας βεβαμιμένα κλωσμάτια, ἅτινα αἱ γυναῖκες περιάπτουσι. Διὰ τὴν περιδεσιν τῆς κρόκης εἰς τὸν βραχίονα ἢ τοὺς πόδας βλ. W. Deonna, Quelques croyances superstitieuses de la Grèce ancienne, ἐν Revue des études Grecques 42. 169 ἐξ. καὶ P. Wolters, Faden und Knoten als Amulet ἐν Archiv f. Religionswiss. 1905 σ. 1—22 τοῦ παραρτήματος.

⁴ Ἐἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι γίνεται λόγος διὰ κλωσμάτια βεβαμιμένα. Διὰ τὴν χρῆσιν τῶν χρωματιστῶν νημάτων εἰς τὰ μαγικά βλ. Ἄρτεμιδῶρου, Ὀνειροκρ. 1. 77. Καὶ Ὁ Βαλαμῶν, Εἰς τὸν ΞΑ'. κανόνα τῆς ἐν Τρουλλῷ ΣΤ'. Οἴκουμεν. Συνόδου (Πάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 414) ὁμιλεῖ διὰ τοιαῦτα βάμματα. Ὅμοιως καὶ μεταγενέστεροι Νομοκάνονες τὰ ἀναφέρουσι λέγοντες ὅτι κανονίζονται «ὄσοι βάμματα ἤγουν μετάξια ἢ κάνουρες εἰς τὰ παιδία ἢ εἰς τὰ ζῷα τοὺς ἐπιθέτουσι διὰ βασκανιῶν» (Νομοκάνων παρ' Ἀγχιλάφου Σγουρίτσα σελ. 40, Νομοκ. Χριστιανικῆς ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀριθ. 2359 φ. 10β καὶ Ν. Πολίτου, Μάρτης ἐν Λαογρ. συμμεικτοῖς 2. 213—214. Σήμερον ἐν Ρόδῳ, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς βασκανίας, δένεται ἡ κεφαλὴ τοῦ παιδίου καὶ τῆς λεχοῦς μὲ πολυχρώμα ὑφάσματα. Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ συμμεικτα 3. 219.

⁵ Χρυσόστομος, P.G. 61. 106, Βασίλειος μητροπ. Καισαρείας, Εἰς Γρηγόριον Ναζιανζηνόν, Ἐνθ' ἀν. σ. 874. Ἴδ. καὶ λεξ. Ζωναραῶ, ἐν λ. ἐπέσματα. Καὶ νῦν ἐν Ἠπείρῳ αἱ μητέρες πρὸς θεραπείαν τοῦ πονοκεφάλου τῶν νηπίων ἢ τῆς βασκανίας, λείχουσι τρις τὸ πρόσωπον αὐτῶν.

⁶ Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιτάφιος εἰς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, Migne, P.G. 99. 885.

⁷ E. Sarter, Geburt, Hochzeit und Tod 62. 75. 188 καὶ Στ. Κυριακίδου, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς λαογράφος· Λαογραφίας 11. 637 ἐνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ σώματος τῆς ἄρκτου καὶ ταῦτα μετὰ τῶν τριχῶν ἔδιδον, ἀντὶ ἀμοιβῆς, εἰς τὰς προληπτικὰς μητέρας, αἵτινες δι' αὐτῶν ἐκάπνιζον τὰ τέκνα των πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας ἢ τοῦ πυρετοῦ, πρόθυμοι πάντοτε, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, νὰ τοποθετῶσιν ἐπὶ τῶν νώτων τῶν ἄρκτων τὰ φίλατα ¹.

Ἄς προσθέσωμεν δ' ὅτι καὶ σήμερον θεωρεῖται ὑπὸ τῶν μητέρων ἀποτρεπτικὸν τοῦ πυρετοῦ τὸ κάπνισμα τοῦ πάσχοντος παιδίου διὰ τριχῶν ἄρκτου ², ὅτι ἐν Καρναῖς τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, πρὸς προφύλαξιν, τῆς λεχοῦς αὐτὴν τὴν φορὰν, ἐξαφτῶσιν ἀπὸ τοῦ λαίμοῦ αὐτῆς ταινίαν λευκὴν καὶ ἐρυθρὰν ἐφ' ἧς εἶναι ἐρραμμένα διάφορα ἀργυρᾶ νομίσματα ³, καὶ ὅτι ἐν Κουρέντοις Ἡπειρον κατὰ τῆς βασκανίας ἐξαφτῶσι δακτυλίδιον ἀπὸ τοῦ λίκνου τοῦ παιδίου.

Ἐν τῷ ἐθνικῷ ἡμῶν ἔπει ὁ Διγενῆς, φονεύσας λέοντα, θέλει νὰ τοῦ ἀποσπάσῃ τοὺς ὀδόντας καὶ τοὺς ὄνυχας τοῦ δεξιοῦ ποδός, ἵνα, ὡς λέγει,

φορέσωμεν αὐτούς φημι, τὸν πάγκαλον υἱὸν μου ⁴

Ὅτι οὐχὶ πρὸς στολισμόν, ἀλλ' ὡς περιάπτον θὰ ἀπεκρεμῶντο οἱ ὀδόντες ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους ἐγίνετο χρῆσις ὀδόντος λύκου ⁵, καὶ σήμερον δὲ εἰς διάφορα μέρη ὡς λ. χ. τὴν Ἡπειρον ⁶ καὶ Ἀδριανούπολιν ⁷.

¹ Ζωναρᾶς, Εἰς τὸν ΞΑ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμ. Συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 445). Μετάξια ὡς φυλακτικὰ ἀναφέρει καὶ Νομοκάνων τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος, Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Ἐν κεφάλαιον Νομοκάνωνος, Λαογραφίας 3. 387.

² Ὡς λ. χ. ἐν Ἀδριανούπολει, Κύπρῳ, Λέσβῳ, Ἰωαννίνοις. Πβ. καὶ Β. S c h m i d t, Der böse Blick und ähnlicher Zauber im neugriechischen Volkskunde (Neue Jahrbücher f. das klass. Altertum 31. 596). Καὶ οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Ἀττικῆς θέτουσιν ἐντὸς τῶν φυλακτικῶν τῶν παιδίων των τρίχας ἄρκτου, ἐν Σισανίῳ δὲ τῆς Μακεδονίας κατὰ τῆς βασκανίας μεταχειρίζονται τμημα οὐρᾶς ἄρκτου. Κατὰ Ἀ λ ἔ ξ α ν δ ρ ο ν τὸν Τ ρ α λ λ ι α ν ὄ ν (1. 437, Puschmann) «λέγουσι καὶ ἐκ τῆς γέννους τῆς τράγου εἶ τις λαβὼν τρίχας περιάψει τῷ πάσχοντι, θαυμασιῶς θεραπεύειν δύνασθαι τεταρταῖον».

³ Λ ο υ λ ο υ δ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἀνέκδοτος Συλλογὴ Καρυῶν σ. 135. Ἡ χρῆσις νομισμάτων ὡς προβασκανίων παρὰ Βυζαντινοῖς μαρτυρεῖται πολλαχοῦ, περὶ τούτων ὁμως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα.

⁴ Βασιλείου Διγενοῦς Ἀκριτοῦ Λόγοι, λόγος Γ'. 105 (Legrand).

⁵ Ἐχουσι τὰ ὀδόντια ἢ τα ὀμμάτια τοῦ λύκου ὡς διὰ φύλαξιν, ὡς ληροῦσι, Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Ἐν κεφάλαιον Νομοκάνωνος, Λαογραφίας 3. 385.

⁶ Κ. Β α ρ ζ ῳ κ α, Συλλογὴ, Ζωγράφειος Ἀγών 1. 16. Ἐν Σισανίῳ Μακεδονίας κατὰ τῆς βασκανίας μεταχειρίζονται ὀδόντα ἀγριοχοίρου.

⁷ Ἀ σ τ ε ρ ῖ ο υ Ζ ή κ ο υ, Δεισιδαιμονίαις καὶ βασκανίαις τοῦ Ἰλντιρίμ τῆς Ἀδριανουπόλεως, Θρησκικά 1. 453.

ἼΑλλὰ καὶ ἄλλα μέσα πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας μετεχειρίζοντο αἱ τροφοί, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου· μεταβαίνουσαι δὴλα δι' αὐτοῦ ἔχριον τοῦ προσφιλοῦς τὸ μέτωπον¹, πρόληψις, ἣτις θὰ ἐπεκράτει καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἀφ' οὗ κατὰ μὲν τὸν παρελθόντα αἰῶνα τὴν ἀναφέρει ὁ Rouqueville ὡς ἐπικρατοῦσαν ἐν Πελοποννήσῳ², νῦν δὲ ὑπάρχει ἐν Ἡπειρῳ, Ἀνατολικῇ Κρήτῃ³ καὶ Κρήνῃ⁴.

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ Μ'. λόγῳ αὐτοῦ εἰς τὸ ἅγιον βίπτισμα⁵ ὀμιλεῖ διὰ τὴν χρῆσιν φλιῶν «διὰ τῶν ἀναισθήτων φυλάττουσαν τὰ πρωτότοκα». Πιθανῶς ὑπαινίσσεται ὁ ἱεράρχης ἐνταῦθα τὴν χρῆσιν τῶν οἰκῶν διὰ ράμνου, ἣτις, ὡς ἐκ τῶν λεξικογράφων καὶ σχολιαστῶν μανθάνομεν, ἀπέτρεπε τὰς μαγείας καὶ τὴν βασκανίαν⁶.

Φόβητρον τῶν μητέρων κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦτο ἡ Γελλώ⁷. Τὸ δαιμόνιον τοῦτο ἐπίστευον ὅτι ἔπνιγε τὰ νεογνὰ ἄμα τῇ γεννήσει τῶν ἢ κατὰ τὸ διάστημα ἑνὸς ἔτους ἀπ' αὐτῆς⁸ ἢ ὅτι ἤραπαζεν αὐτὰ⁹.

¹ Χ ρ υ σ τ ὀ μ ο ς, P.G. 61. 106. Διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ βορβόρου κατὰ τοῦ πονηροῦ ὀφθαλμοῦ βλ. S. S e l i g m a n n, Der böse Blick und Verwandtes II 39 ἔξ.

² R o u q u e v i l l e, Voyage en Morée A'. 262. O t t o J a h n, Über den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten (Sächsis. Gesell. 1885 σ. 82).

³ Ἐν Κρήτῃ, πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας, ἀλείφουσι μὲ αἰθάλην τὸ ὀπισθεν μέρος τοῦ ἀριστεροῦ ὠτός τοῦ παιδίου.

⁴ Ἐν Κρήνῃ αἱ μητέρες, πρὸς ἀποτροπὴν παντός κακοῦ, ἐπαλείφουσι τὸ μέτωπον τῶν τέκνων τῶν μὲ αἰθάλην ληφθεῖσαν ἐκ κλιβάνου, ἐν Ἰνεπόλει δὲ τοῦ Πόντου ποιοῦσιν ὁμοίως οὕτως, ἀλλ' ἵνα γίνῃ, ὡς πιστεύουσιν, τὸ παιδίον εὐρωστον. Πβ. Ἀρχεῖον Πόντου 1. 225.

⁵ Migne, P.G. 36. 400.

⁶ Βλ. λεξικὸν Φωτίου ἐν λ. ράμνος, Σ χ ο λ ι α σ τ ῆ ν ἑθνητικῶν Νικάνδρου στίχ. 860, E. S a m t e r, Geburt, Hochzeit und Tod σ. 74 καὶ Σ τ. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Παρατηρήσεις εἰς τὰς Χιακὰς παραδόσεις Στ. Βίου, Λαογραφίας 8. 478.

⁷ Καὶ σήμερον σφίζεται τὸ ὄνομα τοῦ δαιμονίου μετὰ τῶν σχετικῶν περὶ αὐτοῦ προλήψεων, ὑπὸ διάφορα παρηλλαγμένα ὀνόματα, Ν. Π ο λ ῖ τ ο υ, Τὰ ὀνόματα τῶν Νεράιδων καὶ τῶν Ἀνασσελάδων Λεξ. Ἀρχ. 5. 25. Περὶ Γυλλοῦς βλ. Ν. Π ο λ ῖ τ ο υ, ΝΕΜ. 176-7. Β. S c h m i d t, Das Volksleben der Neugriechen 101, V a s s i l i e v s k i j, ἐν τῇ Ἐφημερίδι τοῦ Ρωσικοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐκπαίδευσως (1889) τόμ. 263 σ. 369—71.

⁸ Μ ι χ α ῆ λ Ψ ε λ λ ο ῦ, Περὶ Γυλλοῦς (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 572. 573).

⁹ Γελλώ, ἣν γυναῖκες τὰ νεογνὰ παιδιά φασὶν ἀρπάζειν, Ἡ σ ὄ χ ι ο ς. Ἡ ἐκκλησία, ὡς ἐκ τῶν μεταγενεστέρων Νομοκανόνων φαίνεται, ἀνεθεμάτιζε τοὺς πιστεύοντας εἰς τὴν Γελλώ. «Καὶ τοῦτο πλάνη τοῦ διαβόλου εἶναι καὶ μὴν πιστεύετε ὅτι αἱ Γελλοῦδαι νὰ ἀναρροφοῦσι τὸ αἷμα τῶν βρεφῶν καὶ νὰ τὰ θανατώουν»

Παιδοπνίκται ὁμοίως ἐθεοφοῦντο καὶ οἱ μάγοι, ὡς ὁ ἅγιος Κυπριανός¹.

Ἐπ' ἴσης ἐπεβούλευον τὰ νήπια καὶ αἱ στρίγγλαι, τὰς ὁποίας ἐφαντάζοντο ὡς γοαίας περωτάς, αἵτινες ἐθίλαζον τὰ βρέφη ἀπορροφῶσαι πᾶσαν αὐτῶν τὴν ὑγρότητα. Τὰ οὕτως ἀσθενικὰ καὶ ἀτροφικὰ παιδιά ἐκάλουν τότε Γιλλόβρωτα².

Πρὸς προστασίαν ἐννοεῖται τῶν παιδίων ἀπήγγελλον αἱ μητέρες ἐξορκισμούς, ὧν τὰ λόγια γνωρίζομεν³.

Τὰ δυστυχή μικρά, ἅτινα, ὡς ἐπίστευον, ὑπέκειντο εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν πονηρῶν πνευμάτων καὶ δυνάμεων, εἶχον καὶ τὸν εἰδικὸν προστάτην τῶν, τὸν ἅγιον Στυλιανὸν τὸν Παφλαγόνα⁴, τὸν ὁποῖον καὶ σήμερον μετὰ τῆς ἁγίας Μαρίνης ὑπὲρ τῶν τέκνων τῶν ἐπικαλοῦνται αἱ μητέρες⁵. Τοῦ παραδόξου δ' ἔνεκα ἀναφέρομεν ὅτι ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος μνειάν ποιεῖται καὶ ἁγίων «οἱ εἴκουσι παιδαρίων αἰτήμασι»⁶, ὑπονοῶν πιθανώτατα τὴν περὶ ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ σφουγγάτου διήγησιν, περὶ ἧς βλέπε ὅσα ἀλλαχοῦ ἔγραψα⁷.

Περὶ τῆς σωματικῆς ἐπιμελείας καὶ ρυθμίσεως τῶν παιδίων κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐλάχιστα, δυστυχῶς, γνωρίζομεν. Ἀπηγορεύετο π. χ. παλαιότερον νὰ κατακλίνωσι καὶ καταδεσμῶσι τὰ βρέφη ἐπὶ σανίδων, ὅπως ἔπραττον οἱ Θρᾶκες καὶ Μακεδόνες, ἵνα γίνωσι πλατέα τὰ περὶ τὸν τράχηλον καὶ τὸ ἰνὸν μέρη, συνιστάτο, ἵνα τὸ προσκεφάλαιον

χ 2017 Ἑθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν κερ. χορ'. ΙΖ'. αἰῶνος· «οἱ λέγοντες ὅτι αἱ στρίγγλαι εἰσὶ καὶ μορὰ καὶ Γελλοῦν καὶ στέργουν αὐτὰ καὶ λέγουν ὅτι ἀληθῆ εἰσὶν ἀνάθεμα» χ. Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἐταιρ. 2359 110^α. Τὰ αὐτὰ ἐν Νομοκάνονι παρ' Ἀγησάλω Σγουρίτσα κερ. ρηδ'. σελ. 165. ΙΣΤ'. αἰῶν. Κατὰ μεταγενέστερον ἐπ' ἴσης Νομοκάνονα (βιβλ. Βουλῆς 83 φ. 46β) «οἱ λέγοντες ὅτι στρίγγλαις εἰσὶ καὶ μορὰ καὶ Γυλλοῦ καὶ στέργοντες ταῦτα καὶ κρατοῦσιν ἀληθινὰ εἰσὶν ἀνάθεμα».

¹ Στ. Κυριακίδου, Ἐνθ' ἄν. σ. 480.

² Μιχαήλ Ψελλοῦ, Περὶ Γιλλοῦς (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 357) Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Περὶ στρίγγων (Migne. P. G. 94. 1064), Wachsmuth, Das alte Griechenland im Neuen σ. 78, Ν. Πολίτου, ΝΕΜ. σ. 183 ἐξ. Στ. Κυριακίδου, Ἐνθ' ἄν. 479. 480.

³ Πβ. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐνθ' ἄν. σ. 576 ἐξ. Ἐπιθὶ καὶ διαθήκην Σολομῶντος, Migne, P.G. 122. 1336.

⁴ Πβ. τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Στυλιανοῦ καὶ Ν. Πολίτου, Ὁκυτόζια. Λαογραφικὰ σύμμεικα 2. 313. 314. Καὶ σήμερον ὁ ἅγιος Στυλιανὸς θεωρεῖται σωτὴρ τῶν βρεφῶν· ὅταν μάλιστα τὰ τέκνα μᾶς οἰκογενείας ἀποθνήσκουσιν, ὀνομάζουσι τὸ τελευταῖον γεννηθὲν Στυλιανὸν ἢ Στυλιανὴν, διὰ νὰ γίνῃ στυλος καὶ ἐδραῖωμα τοῦ οἴκου.

⁵ Ν. Πολίτου, Ἐνθ' ἄν. σ. 316.

⁶ Tafel, Eustathii opuscula 170. 75.

⁷ Φ. Κοζουλέ, Τὸ σφουγγάτου τοῦ ἁγίου Γεωργίου, Ἡμερολ. τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1936 σ. 281 ἐξ.

αὐτῶν εἶναι πεπληρωμένον μαλλίου ἢ ἀπλοῦ χόρτου, τὰ δὲ σκεπάσματα των εἶναι ἐλαφρότερα ἢ βαρύτερα, ἀναλόγως τῆς ὥρας τοῦ ἔτους, καὶ τὸ δωμάτιον συμμέτρως θερμόν, νὰ γίνεται δ' ἐν ἀνάγκῃ καὶ κωνωπέων χρῆσις¹.

Πρὸς τούτοις ἀπηγορεύετο ἡ χρῆσις συχνῶν λουτρῶν, καὶ δὴ ἐν καιρῷ νυκτός², καὶ συνιστᾶτο ν' ἀποφεύγωσιν αἱ μητέρες καὶ τροφοὶ τὴν πρόωρον βάδισιν τῶν παιδίων, ἥτις πολλάκις ὡς ἀποτέλεσμα εἶχε τὴν διαστροφὴν τῶν σκελῶν αὐτῶν.

Προετρέποντο ἐπ' ἴσης αἱ τροφοὶ νὰ μὴ κρατῶσι συνεχῶς εἰς τὰς ἀγάλας τὰ παιδιά, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰ ἀφίνωσι νὰ περιπατῶσιν, ἵνα μὴ γίνωνται ἀσθενικά³.

Τέλος, ὡς πρὸς τὰ φορέματα, μανθάνομεν ὅτι οἱ πλούσιοι ἐνέδνουν τὰ παιδιά των μὲ μεταξωτὰ φορέματα, περιέβαλλον δὲ περὶ τὸν τραχήλον αὐτῶν χρυσᾶ μανιάκια καὶ χρυσᾶ περὶ τοὺς βραχίονας ψέλλια⁴.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

¹ Σ ω ρ α ν ο ὺ, Περὶ γυναικείων σ. 256. 17 ἔξ., 257, 274. 15 ἔξ. 286. 21 ἔξ. Μ ο σ χ ί ω ν ο ς, Περὶ τῶν γυναικείων παθῶν κεφ. 69.

² Ὁ Μ ο σ χ ί ω ν, κεφ. 86 συνίστα νὰ λούωνται τὰ παιδιά ἅπαξ καί, ἐν ἀνάγκῃ, δις τῆς ἡμέρας.

³ Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 60. 378.

⁴ Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, P.G. 55. 55, 62. 181.